

جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، شماره ۲۳، تابستان ۱۳۹۶

وصول مقاله: ۱۳۹۵/۶/۲۱

تأیید نهایی: ۱۳۹۶/۲/۲

صفحات: ۲۱۴ - ۱۹۹

ارزیابی کیفیت زندگی شهری بافت حاشیه‌نشین مورد شناسی: محله حصار همدان*

دکتر کرامت‌اله زیاری^۱، حسین رفیعی‌مهر^۲

چکیده

حاشیه‌نشینی همواره به صورت معضلی مطرح شده است که باید از آن رها شد و برای رهایی از این مشکل راهکارهای فراوانی تدارک دیده شده است. در این جهت، بررسی ذهنیت و نگاه ساکنان این مناطق به کیفیت زندگی خودشان، راهی مؤثر برای شناخت مسائل و برنامه‌ریزی برای حل مشکلات این مناطق است. همدان هم مانند بسیاری از شهرها، در حال طی مسیر شهرنشینی است. یکی از محله‌های شهر همدان با اسکان غیررسمی، محله یا منطقه حصار است. در این تحقیق به بررسی کیفیت زندگی ساکنان این محله با رویکرد ذهنی پرداخته‌ایم. نوع تحقیق کاربردی - توسعه‌ای و روش بررسی آن توصیفی - تحلیلی است و شیوه گردآوری، اطلاعات و داده‌های کتابخانه‌ای و میدانی است؛ همچنین، با استفاده از روش پیمایشی، از طریق پرسش‌نامه (براساس طیف لیکرت) اقدام به گردآوری اطلاعات در مورد کیفیت زندگی از دیدگاه مردم شده است. نتایج حاکی از آن است که کیفیت زندگی در حصار از سطح متوسط نسبتاً پایین‌تر است و اینکه بین تمامی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر کیفیت زندگی در سکونتگاه، مؤلفه اقتصادی، تأثیرگذارترین مؤلفه است که در مراحل مختلف برنامه‌ریزی ارتقاء کیفیت زندگی در سکونتگاه حصار، باید مورد توجه قرار گیرد. کلید واژگان: کیفیت زندگی، شاخص‌های کیفیت زندگی شهری، رویکرد ذهنی، حاشیه‌نشینی، محله حصار.

* مقاله حاضر برگرفته شده از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی کیفیت زندگی بافت حاشیه‌نشین (مطالعه موردی: محله حصار همدان)» نگارنده: حسین رفیعی‌مهر، استاد راهنما: دکتر کرامت‌اله زیاری است.

zayyari@ut.ac.ir

h_rafiemehr@sbu.ac.ir

۱- استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران (نویسنده مسؤول)

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی

مقدمه

روند شهری شدن جهان به‌ویژه پس از جنگ جهانی دوم، آن‌چنان سریع بوده که پژوهشگران مسائل شهری را دچار حیرت ساخته است. قرن ۲۱ در حالی آغاز شده که حدود نیمی از جمعیت جهان در شهرها زندگی می‌کنند و انتقال شهری تقریباً صورت گرفته است. شهرنشینی با چنان سرعتی به پیش می‌رود که در تاریخ بی‌سابقه بوده است (نقدی، ۱۳۸۲: ۱۲). مسائل شهرها متنوع و گوناگون است؛ مانند مسائل ساختاری، کارکردی، دسترسی، مکانی و ... (نورمحمدزاده، ۱۳۸۳: ۵). بشر علاقه عجیبی به تمرکز و استقرار در واحدهای سکونتی بزرگ دارد. مطابق با آمارهای موجود، نزدیک به نیمی از مردم جهان، در شهرها ساکن هستند و انتظار افزایش آن در دهه‌های آینده نیز وجود دارد. در حالت کلی، این موضوع را می‌توان ناشی از تلاش مردم برای ارضای نیازهای خود و وجود امکانات مناسب زندگی در شهرها دانست (Royuela and Surinach, 2004: 549)؛ بنابراین، شهر و شهرنشینی در ایران با بروز و ظهور مشکلاتی چون: بی‌مسکنی و بدمسکنی؛ معضل حاشیه‌نشینی و رشد زاغه‌ها و سکونتگاه‌های غیررسمی؛ چالش‌های زیست‌محیطی؛ دسترسی نداشتن به آب آشامیدنی سالم و بهداشتی؛ معضل دفع زباله و عدم بازیافت آن؛ مشکلات ترافیکی و آلودگی؛ گسترش آسیب‌ها و انحرافات اجتماعی؛ گسترش آسیب‌های روانی و شخصیتی؛ مشکل توزیع عادلانه‌تر امکانات و خدمات شهری مورد نیاز شهروندان؛ مسئله تأمین کار و درآمد برای همهٔ آحاد شهروندان؛ انواع نارضایتی‌های جمعی و ظهور پدیدهٔ وندالیسم و احساس بی‌تعلقی و بیگانگی با شهر، همراه بوده است (نقدی، ۱۳۸۲: ۲). امروزه هر شهر «جهان اولی» در دل خود یک شهر «جهان سومی» دارد که با مشکلات آلودگی محیط زیست، بیکاری، ازدحام جمعیت، گرسنگی، بیماری، سوء تغذیه و مرگومیر کودکان به میزان زیادی دست به گریبان است. در حال حاضر، مدیریت مجموعه‌های شهری و ارائهٔ خدمات به ساکنان این مناطق، بخش قابل توجهی

از دل‌مشغولی‌های مدیران اغلب جوامع انسانی را تشکیل می‌دهد؛ به همین دلیل، توجه بسیاری از دانشمندان و صاحب‌نظران به مفهوم کیفیت زندگی معطوف شد تا از این طریق تلاش‌هایی در جهت ارتقای شرایط زندگی و بهبود بخشیدن به بُعد کیفی زندگی بشر صورت گیرد (رتبانی‌خوارسگانی و کیان‌پور، ۱۳۸۶: ۵۶). مفهوم «ترقی و پیشرفت» به‌عنوان مهمترین هدف توسعهٔ ملل در آغاز قرن بیستم، که بیشتر رنگ و بویی اقتصادی داشت، به تدریج جای خود را به مفهوم جامع‌تر «کیفیت زندگی» داده است. این مفهوم بعد از طرح اولیهٔ آن در دههٔ ۱۹۳۰ تحولات بسیاری یافته است، به‌طوری که اکنون به ابزاری مهم در دست برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران شهری برای شناخت و سنجش وضعیت موجود، ارزیابی اثرات سیاست‌های پیشین و جهت‌گیری‌های جدید برای سیاست‌گذاری آینده بدل گشته است. اکنون کاربرد مفهوم کیفیت زندگی در سطح گسترده‌ای در دنیا رواج یافته است. بدون شک در طول سه دههٔ اخیر، کیفیت زندگی به‌عنوان جانشینی برای رفاه مادی، به اصلی‌ترین هدف اجتماعی کشورهای مختلف تبدیل شده است (Schmit, 2002: 403). همدان هم مانند بسیاری از شهرها، در حال طی مسیر شهرنشینی است، به‌ویژه بخش اعظم جمعیت استان در حال استقرار در مرکز استان است. حاشیهٔ شهر همدان به شکل هلالی از حصار حاج شمس‌علی شروع و با عبور از مناطق مختلف به محلهٔ منوچهری می‌رسد و حاشیه‌نشینی همدان را به‌صورت خزنده در حال بلعیدن است؛ حتی مشاهده شده، برخی از مردم، باغات را برای تغییر کاربری و ساختمان‌سازی به عمد آتش می‌زنند. در این راستا، برای ساماندهی وضعیت حاشیه‌نشینی باید برنامه‌ریزی منطقی شود تا حاشیه‌نشینی به تدریج مرکز شهر را به حاشیه نرانده و بزرگ‌تر از مرکز شود. در این میان بررسی ذهنیت و نگاه ساکنان این مناطق به کیفیت زندگی خودشان، راهی مؤثر برای شناخت مسائل و برنامه‌ریزی برای حل مشکلات این مناطق

مورد مطالعه، داده‌های مورد نیاز به شیوه‌های مختلف مشاهده و تکمیل پرسش‌نامه تهیه شده، پرسش‌نامه در طیف لیکرت ۵ مقیاسی، طراحی شد. در این پژوهش، تعیین حجم نمونه براساس فرمول کوکران به دست آمد. حجم نمونه، ۳۲۲ نفر به دست آمد که برای دستیابی به نتایج بهتر، حجم نمونه به ۳۴۰ افزایش یافت. پایایی پرسش‌نامه‌ها با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ تأیید شد که برابر با ۰,۷۲ و در سطح قابل قبولی است و در ادامه نیز تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده به شیوه‌های معین از طریق نرم‌افزار Spss برای آزمون فرضیات و نتیجه‌گیری صورت گرفت. جامعه آماری مورد مطالعه را ساکنان منطقه حصار شهر همدان تشکیل می‌دهند.

پیشینه تحقیق

از لحاظ تاریخی، اولین تلاش‌ها برای اندازه‌گیری کیفیت زندگی، از جنبش شاخص‌های اجتماعی نشأت گرفته است (biderman, 1974: 27). توجه به کیفیت زندگی در جغرافیا که توسط جغرافی‌دانانی نظیر «اسمیت» و «هاروی» وارد این علم شده‌اند، طی سال‌های اخیر اهمیت زیادی یافته است (جاجرمی و کلت، ۱۳۸۵: ۵) این به معنای آن نیست که جغرافیای انسانی پیش از آن نسبت به کیفیت زندگی به‌طور کامل بی‌اعتنا بوده است؛ بلکه صرفاً منظور آن است که دل‌مشغولی سنتی جغرافیا به مفاهیمی چون منابع طبیعی، تولید و ویژگی‌های جمعیتی بر هر گونه توجه به مصرف در مفهوم وسیع کلمه مسلط بوده است. در سال‌های اخیر، مطالعات تجربی فراوانی به‌منظور سنجش کیفیت زندگی در کشورهای مختلف دنیا و به‌خصوص شهرهای کشورهای توسعه‌یافته انجام گرفته است. دیوید اسمیت، اولین جغرافی‌دانی بود که درباره کیفیت زندگی، رفاه و عدالت اجتماعی در جغرافیا صحبت کرد (اسمیت، ۱۳۸۱: ۱۶۰). آلتگین و همکاران (2001) در پژوهشی با عنوان رویکردی چندجانبه به کیفیت زندگی شهری، این مفهوم را در شهر استانبول مورد بررسی و سنجش قرار دادند (Ulengin, 2001)

است؛ چرا که باعث جلوگیری از تجویز نسخه‌های مشابه برای سکونتگاه‌های متفاوت و تحقق برنامه‌ریزی از پایین به بالا در این سکونتگاه‌ها خواهد شد؛ بنابراین رویکرد مورد نظر برای بررسی کیفیت زندگی در این تحقیق، رویکرد ذهنی است. این رویکرد باعث شناسایی سطح توقع، آرزوها، اهداف و خواسته‌های ساکنان هر کدام از سکونتگاه‌ها می‌باشد. منطقه مورد مطالعه این پژوهش، محله حصار امام همدان است که به‌عنوان یکی از نقاط مسئله‌دار حاشیه‌نشین شهر محسوب می‌شود. این محله، از جمله محله‌های فقیرنشین شهر همدان است که دارای هسته روستایی می‌باشد. گسترش کالبدی محله مذکور بر روی اراضی کشاورزی روستای حصار، صورت پذیرفته و این رشد همچنان ادامه دارد. اهداف این تحقیق به شرح زیر است:

۱. شناسایی ابعاد کیفیت زندگی در سکونتگاه حاشیه‌ای حصار همدان.
۲. سنجش کیفیت زندگی و سطح رضایت از معرف‌های مختلف مربوط به قلمروهای محیط فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی.
۳. تعیین اولویت برنامه‌ریزی‌ها برای بهبود کیفیت زندگی این محله با توجه به اثرگذاری مؤلفه‌ها.

فرضیه‌های تحقیق

فرضیه اول: به نظر می‌رسد میزان رضایتمندی از مؤلفه‌های کیفیت زندگی در سکونتگاه غیررسمی حصار در سطح پایینی قرار دارد.

فرضیه دوم: به نظر می‌رسد که بین مؤلفه‌های پیش‌بینی‌کننده کیفیت زندگی در سکونتگاه غیررسمی حصار، مؤلفه‌های اقتصادی بیشترین تأثیر را دارند.

روش تحقیق

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی- توسعه‌ای و از نظر شیوه انجام، توصیفی- تحلیلی بوده و براساس مطالعه، کتابخانه‌ای و تکمیل پرسش‌نامه انجام شده است. در بخش مطالعات میدانی با مراجعه حضوری به منطقه

مطالعه قرار گرفته است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که محل زندگی، زناشویی، سن، تحصیلات و درآمد قلمروهای مختلف، رضایت را تحت تأثیر قرار می‌دهند. (Lee, 2008) در زمینه مطالعات صورت گرفته در داخل کشور نیز می‌توان به موارد زیر اشاره کرد. لطفی (۱۳۸۸)، در مقاله‌ای با عنوان «مفهوم کیفیت زندگی شهری: تعاریف، ابعاد و سنجش آن در برنامه‌ریزی شهری»، به بررسی ادبیات مطروح شده در این زمینه در سطح جهانی، تلاشی در زمینه شناخت تعاریف و ابعاد این مفهوم با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری داشته است. در ادامه نیز به تحلیل شیوه‌های سنجش این مفهوم در برنامه‌ریزی شهری از یک طرف و لزوم این سنجش از طرف دیگر می‌پردازد. غفاری و همکارانش (۱۳۸۷) به بررسی مفهوم کیفیت زندگی در محتوای برنامه‌های توسعه در ایران قبل و بعد از انقلاب اسلامی پرداخته‌اند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که در هیچ کدام از برنامه‌ها، امور رفاهی و اجتماعی به سطح سیاست‌گذاری ارتقا نیافته‌اند و بیشتر از جایگاه خدماتی برخوردار بوده‌اند و به مسایل اجتماعی از منظر اقتصادی نگاه شده و برنامه‌ها در قبل و بعد از انقلاب تحت تأثیر الگوهای جهانی قرار داشته‌اند.

مبانی و مفاهیم کیفیت زندگی

مفاهیمی همچون کیفیت زندگی و کیفیت محیط شهری هنوز به‌طور واضح تعریف نشده‌اند و علوم مختلف با توجه به قلمرو مطالعه و نوع کاربرد آن، تعاریف‌های متفاوتی از آن دارند؛ برای مثال کیفیت محیطی مفهومی است که مفاهیم دیگری را نیز در خود دارد، به عبارت دیگر این مفهوم، یک مفهوم چند بُعدی است (Van Kamp and et al, 2003: 6). اساس نظری موضوع کیفیت زندگی، در نظریه سلسله‌مراتب نیازهای «مزلو» قرار دارد و بعدها به‌منظور گسترش قلمرو آن، سایر نظریه‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. به نظر وی، آرایش این نیازها به شکل سلسله‌مراتبی است که به ترتیب عبارت‌اند از: ۱- نیازهای جسمانی؛ ۲- نیازهای ایمنی؛ ۳- نیازهای تعلق و عشق؛ ۴-

354). هدف از این پژوهش، مدلینگ کردن اولویت‌ها، انتظارات و نیازهای ساکنان شهر استانبول که شهری با جمعیتی در حدود ۱۰ میلیون نفر می‌باشد، با استفاده از یک راهبرد چند جانبه است. نتیجه حاصل از این پژوهش، اولویت‌بندی جنبه‌های مختلف کیفیت زندگی شهری در استانبول در جهت تمرکز سیاست‌ها و راهبردهای شهرسازی بر روی آن‌ها بوده است. مک‌کریا و همکاران (۲۰۰۶) در پژوهشی با عنوان «نقاط قوت ارتباط بین شاخص‌های عینی و ذهنی کیفیت زندگی شهری چیست؟» رویکردی تازه و بدیع را در چگونگی سنجش کیفیت زندگی شهری در ادبیات مربوط تدوین، به‌منظور اتصال بین شاخص‌های عینی و ذهنی (GIS) نمودند (McCrea, 2006: 84). هدف اصلی در این پژوهش، تدوین رویکردی نوین و جدید در سنجش کیفیت زندگی شهری است. مهمترین نتایج حاصل از آن عبارت‌اند از: رابطه ضعیفی میان شاخص‌های عینی و شاخص‌های ذهنی وجود دارد. نمی‌توان اقدامات شهرسازی را تنها براساس نتایج سنجش کیفیت زندگی شهری تنها با استفاده از یک نوع شاخص (عینی یا ذهنی) اولویت‌بندی کرد، بلکه می‌بایست ارتباط بین این دو دسته شاخص و تأثیرگذاری آن‌ها بر کیفیت زندگی شهری به‌طور مداوم مورد تحلیل قرار بگیرد. اوآنز و هوگسلی (۲۰۰۲) در بازنگری مطالعات کیفیت زندگی به این نتیجه رسیده‌اند که شرایط عینی، چندان کیفیت زندگی ذهنی را تحت تأثیر قرار نمی‌دهد و بهتر است ابعاد رضایت‌مندی از زندگی براساس رضایت از کل زندگی مورد ارزیابی قرار گیرد؛ بنابراین شرایط عینی و خارجی به رضایت از ابعاد خاصی از زندگی مربوط است و پیشنهاد می‌کنند که رضایت از ابعاد زندگی شاید نقش میانجی را میان ارتباط شاخص‌های عینی و رضایت از کل زندگی ایفا کن (McCrea, 2006). لی در سال ۲۰۰۸ با استفاده از شاخص‌های ذهنی، به ارزیابی کیفیت زندگی در شهر تایپه پرداخته است. در این راستا ۳۳۱ نفر از ساکنان شهر تایپه به‌منظور پیمایش ارزیابی ذهنی ساکنان از کیفیت زندگی مورد

رشته‌ها مورد توجه جدی قرار گیرد که یکی از بهترین نمونه‌های آن، تحقیقات «رالز» است (rawls: 1985). اگرچه ابعاد اساسی کیفیت زندگی برای همگان یکسان است، اما کیفیت زندگی با درجات مختلف از فردی به فرد دیگر متفاوت است (auh, 2005:32).

ملاحظات روش‌شناختی و شاخص‌سازی در مطالعات کیفیت زندگی

رویکردهای مربوط به کیفیت زندگی، در یک تقسیم‌بندی کلی به دو دسته توصیفی و تبیینی تقسیم می‌شود. رویکردهای توصیفی رابطه کیفیت زندگی را با متغیرهایی چون جنس، سن و سواد بررسی کرده و مسئله محوری آنها، سنجش کیفیت زندگی براساس متغیرهای زمینه‌ای است؛ اما رویکردهای تبیینی معطوف به شناخت عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی، اعم از عوامل عینی و ذهنی هستند. در حالی که برخی محققان معتقدند که کیفیت زندگی تنها با پرسش مستقیم از افراد قابل سنجش است، برخی دیگر در مورد این مقدار از ذهنیت‌گرایی به دیده تردید می‌نگرند و سنجش‌های قابل مشاهده را ترجیح می‌دهند. در واقع یک مکتب فکری طرفدار پرسیدن این سؤال است: «چه قدر خوشبخت هستید؟» و مکتب دیگر از شما می‌پرسد که: «آیا شغل دارید؟ آیا خانه دارید؟ محاسبات عینی کیفیت زندگی، برپایه متغیرهای قابل لمس بنیان نهاده می‌شوند. این متغیرها به‌طور معمول توسط نهادهای رسمی جمع‌آوری و منتشر می‌شود. حساب‌های اقتصادی، بهداشت، آموزش، آلودگی شهری و سایر اطلاعات کلی، نمونه‌هایی از این گونه اطلاعات هستند. طبق روش محاسبه عینی، کیفیت زندگی ممکن است به‌صورت رابطه متقابل میان چهار مشخصه اساسی فعالیت‌های انسان تعریف شود؛ این چهار مشخصه عبارت‌اند از: کیفیت جمعیت، رفاه مادی، کیفیت نظام اجتماعی و کیفیت اکوسیستم و محیط زیست (باسخا و همکاران، ۱۳۸۹: ۹۸). شاخص‌های دیگری نیز در حوزه‌هایی چون اکولوژی، حقوق انسانی،

نیازهای احترام؛ ۵- نیازهای خودشکوفایی (مزلو، ۱۳۷۲: ۷۱). با توجه به تعاریف ارائه شده می‌توان گفت که اصولاً کیفیت زندگی، یک مفهوم پیچیده و چند بُعدی در رابطه با شرایط و وضعیت جمعیت، در یک مقیاس جغرافیایی خاص (روستا، شهر، کشور و ...) است که هم متکی به شاخص‌های ذهنی یا کیفی و هم متکی به شاخص‌های عینی و کمی است (کوکبی، ۱۳۸۴: ۲۴). در بررسی‌های مربوط به کیفیت زندگی این سؤال مطرح است که چه کسی چه چیزی را در کجا به دست می‌آورد؟ اگر چه مشاهده اینکه مردم در مکان‌های مختلف به اشکال متفاوتی زندگی می‌کنند، لزوماً اشارات ضمنی اخلاقی به همراه ندارد؛ اما قضاوت در مورد کیفیت زندگی، ناگزیر پرسش‌هایی را در مورد مفاهیم خوب یا بد، بهتر یا بدتر مطرح می‌کند و با گذار از کنجکاوی جغرافیایی سنتی در خصوص تفاوت‌های ناحیه‌ای و رفتن به سوی مباحث مربوط به نابرابری فضایی، وارد وادی اخلاقیات می‌شود (اسمیت، ۱۳۸۱: ۱۷۱). بدین ترتیب، مقوله کیفیت زندگی به شکل وسیعی با مفهوم رفاه ارتباط پیدا می‌کند. اگر چه در مورد رفاه نیز اتفاق نظر وجود ندارد، ولی رفاه مفهومی است که توصیف‌کننده بهزیستی، تأمین زندگی و فقرزدایی است و لذا در ارتباط تنگاتنگی با مفاهیمی همچون عدالت اجتماعی قرار می‌گیرد (باری، ۱۳۸۰: ۶). در واقع غیر از بحث اخلاقیات، موارد دیگری وجود دارد که الزام در توجه کافی به وضعیت کیفیت زندگی را مطرح می‌کند. وجود گروه‌های به شدت محروم در جامعه می‌تواند به شکل مستقیم‌تری بر سایر گروه‌ها نیز اثر بگذارد. آنها به هزینه‌کرد در قالب پرداخت مزایای بیکاری و تأمین اجتماعی نیاز دارند و هنگامی که بی‌نظمی‌ها بالا بگیرد، ممکن است بافت اجتماعی را تهدید کنند (اسمیت، ۱۳۸۱: ۱۷۱)؛ بدین ترتیب توجه به کیفیت زندگی، محقق را به ناچار به سوی پرسش از عدالت اجتماعی سوق می‌دهد. این امر سبب شده است که در طی دهه‌های اخیر، توجه به عدالت اجتماعی چه از طرف جغرافی‌دانان و چه از طرف اندیشمندان سایر

سه جزء مرتبط با هم است: رضایتمندی از زندگی، تأثرات خوشایند و تأثرات ناخوشایند.

در این تحقیق، با توجه به ادبیات تحقیق و تجربیات تحقیقی که در جدول شماره ۱ آمده است، تلاش شد تا تمام مؤلفه‌ها و شاخص‌های تأثیرگذار شناسایی و ابعاد آن در محله حصار مورد مطالعه قرار گیرد. از آنجا که رویکرد این تحقیق، رویکرد ذهنی است تلاش شده، علاوه بر شاخص‌های رویکرد عینی که غالباً با توجه به گویه‌های اقتصادی مطالعه می‌شوند، بر شناخت بهزیستی افراد در قبال کل و نیز حوزه‌هایی خاص از زندگی‌شان تأکید شود.

شاخص‌های کلی در شکل یک به صورت مدل مفهومی تحقیق آورده شده است.

رفاه و آموزش در این مبحث قرار می‌گیرند (Diener and Eunkook, 2004). در مقابل فرض پایه تحقیقات بهزیستی ذهنی این است که برای درک و شناخت بهزیستی افراد، سنجش مستقیم واکنش انفعالی^۱ و شناختی افراد در قبال کل و نیز حوزه‌هایی خاص از زندگی‌شان ضرورت دارد. تحقیقات بهزیستی ذهنی، ریشه‌های فلسفی خود را در سنت اصالت فایده جرمی «بنتام» می‌یابد. از نظر وی دو انگیزه مسلط وجود دارد: «لذت» و «درد» و بنابراین جوامع باید در پی فراهم کردن بیشترین خوشی و خشنودی برای بیشترین تعداد افراد باشند. بهزیستی ذهنی متشکل از

جدول ۱. شاخص‌سازی در مطالعات کیفیت زندگی

محقق	حوزه‌های مورد نظر	توضیحات
گروه WHOQOL	سلامت جسمانی، تصوّر و بروز روانی - جسمانی، روابط اجتماعی، محیط پیرامون	کیفیت زندگی را مفهومی چند بُعدی می‌داند، مبتنی بر ۱۰۰ سنجه ^۱ در ۴ حوزه ^۲ مربوط به کیفیت زندگی است که در ۲۴ جنبه ^۳ سازماندهی شده است. (Skevington and Wright, 2001)
مقیاس جامع کامینز comQOL	بهزیستی مادی، سلامت، بازدهی، صمیمیت، ایمنی، مکان اجتماع محلی، بهزیستی عاطفی	کیفیت زندگی هم دارای ابعاد عینی و هم ابعاد ذهنی است و هفت حوزه در این زمینه پیشنهاد می‌کند. هریک از این حوزه‌ها دارای ۳ سنجه عینی و دو سنجه ذهنی هستند (Cummins, 1996).
برنامه شاخص‌های شهری جهانی (GUIP)	حق تصرف مسکن (Tenure)، زیرساخت‌ها، سلامت و آموزش، آب، مدیریت پسماند، جمعیت، موضوعات اقتصادی و مرتبط با نیروی کار، حمل‌ونقل، امنیت، حکومت محلی	تابع برنامه اسکان بشر سازمان ملل متحد است. نخستین پایگاه داده این مجموعه با نام (GUID1) ^۴ در سال ۱۹۹۶ آغاز به کار کرد و داده‌های ۲۳۷ کشور را در سال ۱۹۹۳ به عنوان سال مبنا مورد استفاده قرار داد با تلاش این برنامه، به منظور رتبه‌بندی شهرها براساس سطح توسعه، یک شاخص توسعه شهری شکل گرفت (UN-Habitat, 1998).

1- Measure

2 -Domain

3- Facet

4 first Global Urban Indicator Database (GUID1)

<p>هدف عملیاتی این اقدام، رفع نیاز به ارتقاء داده‌ها و همچنین شاخص‌ها و سنجش براساس معیارهای مشخص^۳ در شهرهای در حال رشد سریع منطقه آسیا پاسیفیک از طریق ایجاد یک پایگاه داده از شاخص‌های شهری بود.</p>	<p>جمعیت، مهاجرت و شهرنشینی خدمات شهری، اختلاف درآمدی^۲، بیکاری و فقر، محیط شهری، سلامت و آموزش، حمل‌ونقل شهری، بهره‌وری و رقابت‌پذیری شهری، عوامل فرهنگی، فناوری و ارتباطات، مسکن، مدیریت و حکمروایی شهری، زمین شهری ADB (2001).</p>	<p>کتاب داده‌های شهرها (CDB)^۱ در منطقه آسیا پاسیفیک</p>
<p>هدف این پروژه جمع‌آوری و حفظ مجموعه‌ای از اطلاعات جامع و قابل مقایسه، از شاخص‌های کیفیت زندگی است و داده‌های آماری را برای ۲۵۸ شهر کوچک و متوسط از ۲۷ کشور اروپایی جمع‌آوری می‌کند (Urbanaudit,2004).</p>	<p>جمعیت، ملّیت، ساختار خانوار، بازار نیروی کار، بیکاری، تفاوت‌های درآمدی و فقر، مسکن، سلامت، جرایم، اشتغال، فعالیت اقتصادی، مشارکت مدنی، تأمین آموزش و پرورش، سطح آموزش و مهارت‌ها، کیفیت هوا و مدیریت سر و صدا، آب و مواد زاید، کاربری زمین، الگوهای حمل‌ونقل، استفاده از انرژی، اقلیم و جغرافیا، فرهنگ و تفریحات (Urbanaudit,2004).</p>	<p>برنامه سنجش شهری اروپا</p>
<p>مؤسسه مرسر، روش عینی را برای سنجش کیفیت زندگی برگزیده است. در سنجش مؤسسه مرسر، مطالعه‌ای در ارتباط با ۳۸۰ شهر در نقاط مختلف جهان برپایه سنجش‌های مشروح و ارزیابی ۱۰ طبقه‌بندی اصلی و ۳۹ معیار یا عامل به‌صورت یک بار در سال صورت می‌گیرد. (Mercer,2006:1)</p>	<p>(۱) محیط سیاسی و اجتماعی، (۲) محیط اقتصادی، (۳) محیط فرهنگی - اجتماعی، (۴) ملاحظات درمانی و بهداشتی، (۵) مدرسه و آموزش، (۶) خدمات و حمل‌ونقل عمومی، (۷) تفریح، (۸) کالاهای مصرفی، (۹) مسکن، (۱۰) محیط انسان‌ساخت. این ده طبقه اصلی به ۳۹ عامل یا معیار تقسیم می‌شوند: (Mercer,2006:1)</p>	<p>پیمایش کیفیت زندگی مؤسسه مرسر (mercer)</p>

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۲)

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۲)

1. Cities Data Book (CDB)
2. Income disparity
3. Benchmarking

تصویر ۱. موقعیت محله حصار
منبع: (Google Earth, 2013)

تصویر ۲. وضعیت محله حصار
(منبع: تدبیر شهر، ۱۳۸۵)

یافته‌های تحقیق

در این پژوهش تلاش شد تا پرسشگری، تمام گروه‌های سنی که توانایی درک مفهوم کیفیت زندگی و پاسخ‌گویی به سؤالات را داشته‌اند، دربر گیرد. در این راستا، گروه سنی ۲۰ الی ۶۰ سال در حدود ۸۳ درصد از کل نمونه مورد مطالعه را دربر می‌گیرند.

بررسی وضعیت محله حصار همدان

یکی از محله‌ها با اسکان غیررسمی شهر همدان، محله یا منطقه حصار می‌باشد. حصار پیازکاران نام روستایی است که در نزدیکی شهر واقع شده و در گذر زمان به‌علت کوچ روستاییان و احداث واحدهای مسکونی به شهر متصل و در حال حاضر جزء محدوده شهر محسوب می‌شود (شرکت عمران و بهسازی، ۱۳۸۳: ۸۶). محله حصار که شامل مناطق اسلام‌شهر، حصار پیازی کاران و راه علی‌آباد در شمال غربی همدان قرار دارد. از شمال به شهرک فرهنگیان، از غرب به بلوار انقلاب و زمین‌های اطراف پل هوایی، از جنوب به بلوار اسدآبادی (جاده کرمانشاه) و میدان سپاه و از شرق به زمین‌های اطراف حصار دیزج منتهی می‌شود که در سال ۱۳۸۵ حدود ۲۹۲۶۰ نفر جمعیت داشته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵). در طرح تفصیلی شهر همدان که توسط مهندسان مشاور طرح و تدوین تهیه شده است؛ محله صورت گرفته بود، حصار به محدوده شهر افزوده می‌شود. به این ترتیب، اولین گام در جهت ارتقاء این محله با به رسمیت شناختن آنها در محدوده شهر برداشته شده است. لازم به ذکر است، محله فقط جمعیت‌پذیر و مهاجرپذیر نیست؛ بلکه این محله غالباً به‌عنوان مکان‌های محل‌گذار از روستانشینی به شهرنشینی عمل می‌کنند. بدیهی است محله مذکور به میزانی که توان توسعه فیزیکی تا حداکثر ممکن را داشته باشد، رشد و گسترش می‌یابند و سپس به‌عنوان مکان‌های گذار و انتقال عمل می‌کنند (تدبیر شهر، ۱۳۸۵). محله حصار، نه تنها با کاستی شدیدی در زمینه دستیابی به خدمات روبرو است؛ بلکه در بخش مسکن نیز از کمبود شدیدی رنج می‌برند. چنانچه پیشتر گفته شد، محله حصار از طرح اندیشیده‌ای برخوردار نیست؛ به همین دلیل ایجاد و توسعه آنها برحسب نیازهای آبی ساکنان و مهاجران صورت گرفته است.

جدول ۲. وضعیت سنی نمونه مورد مطالعه

سن	فراوانی	درصد
۱۵-۲۰	۴۲	۱۲,۴
۲۱-۳۰	۱۷۷	۵۲,۱
۳۱-۴۵	۸۱	۲۳,۸
۴۶-۶۰	۲۶	۷,۶
+۶۰	۱۴	۴,۱
کل	۳۴۰	۱۰۰

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۲)

با توجه به جدول ۳، به لحاظ جنسیتی ۳۹,۴ درصد کل نمونه مورد مطالعه را زنان و ۶۰,۴ درصد جامعه نمونه را مردان تشکیل داده‌اند.

جدول ۳. وضعیت جنسی نمونه مورد مطالعه

جنسیت	فراوانی	درصد
زن	۱۳۴	۳۹,۴
مرد	۲۰۶	۶۰,۴
کل	۳۴۰	۱۰۰

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۲)

همان‌طور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، ۴۰ درصد از کل نمونه مورد مطالعه، تحصیلاتی دانشگاهی دارند و ۶۰ درصد نیز دیپلمه و کمتر هستند.

جدول ۴. بررسی سطح سواد نمونه مورد مطالعه

سواد	فراوانی	درصد
بی‌سواد	۱۳	۳,۸
ابتدایی	۲۷	۷,۹
راهنمایی	۲۷	۷,۹
دیپلم	۱۳۵	۳۹,۷
فوق دیپلم لیسانس	۱۲۲	۳۵,۹
فوق لیسانس و بالاتر	۱۴	۴,۱
کل	۳۴۰	۱۰۰

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۲)

سؤالات این بخش از پرسش‌نامه براساس طیف لیکرت ۵ مقیاسی طراحی شد. فاصله طیف مطلوبیت برای پرسش‌نامه ۱/۳۳ به دست آمده است. در پرسش‌نامه چنانچه امتیاز سؤال بین ۱ تا ۱/۳۳ باشد، وضعیت نامطلوب، چنانچه امتیاز سؤال مورد نظر بین ۲/۳۳ تا ۳/۶۶ به دست آید، وضعیت نسبتاً مطلوب و چنانچه امتیاز سؤال مورد نظر بین ۳/۶۶ تا ۵ باشد، وضعیت مطلوب ارزیابی می‌شود. در میان شاخص‌ها، بالاترین میزان رضایتمندی مربوط به شاخص رضایت از دسترسی به مراکز عرضه نیازهای روزانه (نانوایی، بقالی، سبزی و میوه‌فروشی) با میانگین ۴,۳ است. در رده بعدی شاخص‌های مربوط به تأسیسات قرار دارد که نشانگر این موضوع است که امروزه حاشیه‌نشینی و مفهوم آن را نباید تنها در زاغه‌های کثیف دید؛ بلکه مناطق بسیاری حتی در دل شهرهای بزرگ وجود دارند که با وجود امکانات اولیه مانند برق و آب، در حاشیه قرار دارند. شاخص رضایت از وضعیت دسترسی به مراکز خرید در سطح شهر، با میانگین ۳,۱ وضعیت نسبتاً مناسبی دارد که در ارتباط با نزدیکی محله حصار به مرکز تجاری شهر است. شاخص رضایت از روابط همسایگی در محل سکونت خود نیز با میانگین ۲,۷ وضعیت نسبتاً مناسبی دارد که در ارتباط با ساختار اجتماعی ساکنان است. از آنجایی که غالباً از مهاجران روستایی تشکیل شده‌اند، سبک زندگی محله‌ای سنتی را کمابیش حفظ کرده‌اند. در میان مؤلفه‌های خدماتی شهر، شاخص رضایت از وضعیت خدمات بانکی با میانگین ۳,۲۰ وضعیت نسبتاً مناسبی دارد. شاخص رضایت از ایمنی خود در مقابل بلایای طبیعی نیز با میانگین ۳ وضعیت نسبتاً مناسبی دارد؛ این میانگین رضایت حاصل تجربیات ذهنی پاسخگویان از بلایای طبیعی است. استان همدان از نظر بلایایی نظیر سیل، زلزله و ... جزء امن‌ترین مناطق کشور شمرده می‌شود. در مقابل شاخص رضایت از امکانات فضاهای باز اوقات فراغت و رضایت از تعداد مراکز تفریحی در محله خود، به ترتیب با میانگین ۱,۴ و ۱,۳ نامطلوب‌ترین وضعیت را دارند و بدون شک این شاخص نیز ارتباط زیادی با

در جدول ۵، میانگین میزان رضایت جامعه نمونه در سکونتگاه حصار از ۵۹ شاخص مطرح شده براساس رویکرد ذهنی که مبتنی بر تجربیات اشخاص است، بررسی و مقایسه شده است. برای سنجش این رضایت،

وضعیت عینی و قابل مشاهده در این محله دارد؛ زیرا به جدول متوجه می‌شویم که شاخص‌ها غالباً کاربری تفریحی و فضاهای باز اوقات فراغت، سهم از مؤلفه‌های اقتصادی و کالبدی هستند. بقیه شاخص‌ها بسیار اندکی در کاربری اراضی حصار دارند. با نگاهی دارای وضعیت بهتری هستند.

جدول ۵. میانگین میزان رضایت جامعه نمونه در سکونتگاه حصار از ۵۹ شاخص

شاخص	گویه‌ها	میانگین	آزمون T	معنی‌داری
مسکن	اندازه مسکن	۲,۷	-۶,۲۸۱	.۰۰۰
	وسایل خانگی و مبلمان	۲,۵	-۱۱,۲۹۹	.۰۰۰
	نوسازی و استحکام مسکن	۲,۹	-۱۲,۱۳۹	.۰۰۰
	تراکم ساختمانی مسکن	۳	-۳,۳۳۴	.۰۰۰
	روابط همسایگی	۲,۷	-۳,۰۴۹	.۰۰۰
	قیمت مسکن	۲,۳	-۱۱,۱۷۷	.۰۰۰
	اجاره‌بهای مسکن	۲,۶	-۶,۴۲۸	.۰۰۰
	حمایت دولتی برای خرید مسکن	۱,۶	-۳۱,۵۶۶	.۰۰۰
تأسیسات	دسترسی به برق	۳,۷	۱۳,۵۲۴	.۰۰۰
	دسترسی به گاز	۳,۹	۲۴,۳۶۹	.۰۰۰
	آبرسانی	۴	۱۲,۵۰۸	.۰۰۰
	دسترسی به تلفن	۳,۹	۱۸,۳۳۹	.۰۰۰
	دسترسی به فاضلاب	۲,۸	-۳,۴۴۷	.۰۰۰
	دسترسی به مراکز فرهنگی	۲,۵	-۹,۲۳۶	.۰۰۰
امکانات و خدمات شهری	دسترسی به مراکز خرید	۳,۱	۲,۰۵۳	.۰۴۱
	دسترسی به مراکز فروش روزانه	۴,۳	۳۲,۴۸۱	.۰۰۰
	وضعیت خدمات بانکی	۳,۲	۴,۴۵۱	.۰۰۰
	وضعیت خدمات پستی	۳	-۰,۲۲۰	.۰۸۲
	مبلمان فضاهای شهری	۱,۴	-۲۵,۲۶۴	.۰۰۰
	وضعیت روشنایی فضاهای شهری	۱,۷	-۲۸,۸۵۴	.۰۰۰
	وضعیت ترافیک	۲,۱	-۲۶,۳۵۳	.۰۰۰
	دسترسی به ایستگاه‌های اتوبوس	۲	-۲۰,۲۱۰	.۰۰۰
حمل و نقل	هزینه حمل و نقل عمومی خود	۲,۴	-۱۱,۷۰۷	.۰۰۰
	رضایت از زمان سفر	۳	-۱,۶۵۹	.۰۹۸
	کیفیت خیابان‌ها و مسیرهای پیاده	۱,۷	-۳۲,۲۶۶	.۰۰۰
	امکانات و تسهیلات دوچرخه‌سواری	۱,۷	-۲۳,۳۶۵	.۰۰۰
	امکان پیاده‌روی در محله	۱,۷	-۲۹,۱۳۸	.۰۰۰
	مقدار درآمد خود	۱,۷	-۳۱,۹۸۸	.۰۰۰
	هزینه‌های زندگی خود	۱,۸	-۲۲,۸۵۸	.۰۰۰
	امنیت شغلی خود	۲	-۲۴,۸۶۰	.۰۰۰
شرایط اقتصادی	تعداد ساعات کاری هفته	۲,۴	-۱۳,۰۱۴	.۰۰۰
	وضعیت اشتغال در سطح شهر	۲,۱	-۷,۱۸۷	.۰۰۰
	رضایت از همکاران	۳	-۱۹,۰۲۲	.۰۰۰
	رضایت از کیفیت مدارس در محله	۲	-۲۰,۲۰۴	.۰۰۰
	رضایت از دسترسی به مراکز آموزشی	۲	-۲۰,۲۰۴	.۰۰۰

رضایت از آموزش شغلی و مطابقت با شغل	۲,۶	-۷,۴۴۷	۰۰۰
تعداد مراکز تفریحی در محله خود	۱,۳	-۴۸,۰۹۶	۰۰۰
امکانات تفریحی فضاهای باز شهری	۱,۴	-۴۴,۰۱۸	۰۰۰
امکانات ورزشی محل	۱,۵	-۳۶,۴۹۴	۰۰۰
حمایت‌های بهداشتی و درمانی	۲,۳	-۱۱,۳۰۱	۰۰۰
هزینه‌های بهداشت و درمان	۲,۳	-۱۰,۸۴۱	۰۰۰
رضایت از دسترسی به مراکز بهداشتی	۲,۵	-۸,۲۹۴	۰۰۰
رضایت از دسترسی به پزشک متخصص	۲	-۱۷,۰۷۰	۰۰۰
رضایت از سلامتی روحی، شادابی	۲,۷	-۴,۳۰۷	۰۰۰
احساس هویت و تعلق خاطر به محله	۲,۷	-۴,۲۰۶	۰۰۰
رضایت از حقوق شهروندی خود	۲,۳	-۱۱,۷۵۵	۰۰۰
رضایت از مشارکت در تصمیمات شتاباری محله خود	۲,۶	-۶,۵۹۹	۰۰۰
رضایت از عملکرد شهرداری	۲,۵	-۷,۶۷۱	۰۰۰
امنیت در ارتباط با جرم	۱,۸	-۲۰,۹۲۸	۰۰۰
امنیت زنان و کودکان در محله	۲	-۱۶,۹۱۱	۰۰۰
عملکرد مراکز انتظامی و امنیتی	۲,۳	-۱۰,۹۵۷	۰۰۰
ایمنی در مقابل بلایای طبیعی	۳	-۹,۰۰۶	۰۰۰
رضایت از آلودگی هوا	۲,۷	-۴,۶۶۹	۰۰۰
رضایت از آلودگی صوتی	۲,۷	-۳,۸۱۸	۰۰۰
نظافت خیابان‌ها و فضاهای شهری	۲,۳	-۱۱,۹۰۷	۰۰۰
کیفیت فضاهای سبز در محله	۲,۲	-۱۴,۱۴۴	۰۰۰
به‌طور کلی تا چه حد از زندگی در محله خود راضی هستید؟	۲	-۱۹,۱۳۲	۰۰۰
رضایت از کیفیت زندگی نسبت به چهار سال گذشته	۳	۱,۸۴۸	۰۰۰
رضایت از بهتر شدن زندگی در آینده	۳,۲	۲,۸۱۸	۰۰۵

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۲)

تحلیل مسیر اثرگذاری شاخص‌های پیش‌بینی کننده کیفیت زندگی حصار

در این قسمت برای آزمون فرضیه دوم تحقیق، مبنی بر میزان تأثیر مؤلفه‌های اقتصادی، به‌عنوان مؤثرترین مؤلفه بر کیفیت زندگی ساکنان محله حصار، از تحلیل مسیر استفاده شد. تحلیل مسیر، یک روش پیشرفته آماری است که به کمک آن می‌توانیم علاوه بر تأثیرات مستقیم، تأثیرات غیرمستقیم هریک از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته را نیز شناسایی کنیم (حبیب‌پور، صفری، ۱۳۹۰: ۵۱۴). در این معادله متغیر وابسته، سؤال رضایت کلی از زندگی در محل است. متغیرهای مستقل نیز یازده شاخص اصلی تحقیق است. در تحلیل مسیر با چند دسته از متغیرها سروکار

براساس خروجی آزمون تی در جدول ۶ و مقایسه میانگین پاسخ‌ها به‌دست آمده در مورد تک‌تک گویه‌ها و میانگین ۲,۴ به‌دست آمده که از سطح متوسط ۳ پایین‌تر است؛ فرضیه اول تحقیق را مبنی بر اینکه میزان رضایتمندی از وضعیت کیفیت زندگی در بین ساکنان پایین است، می‌توان پذیرفت.

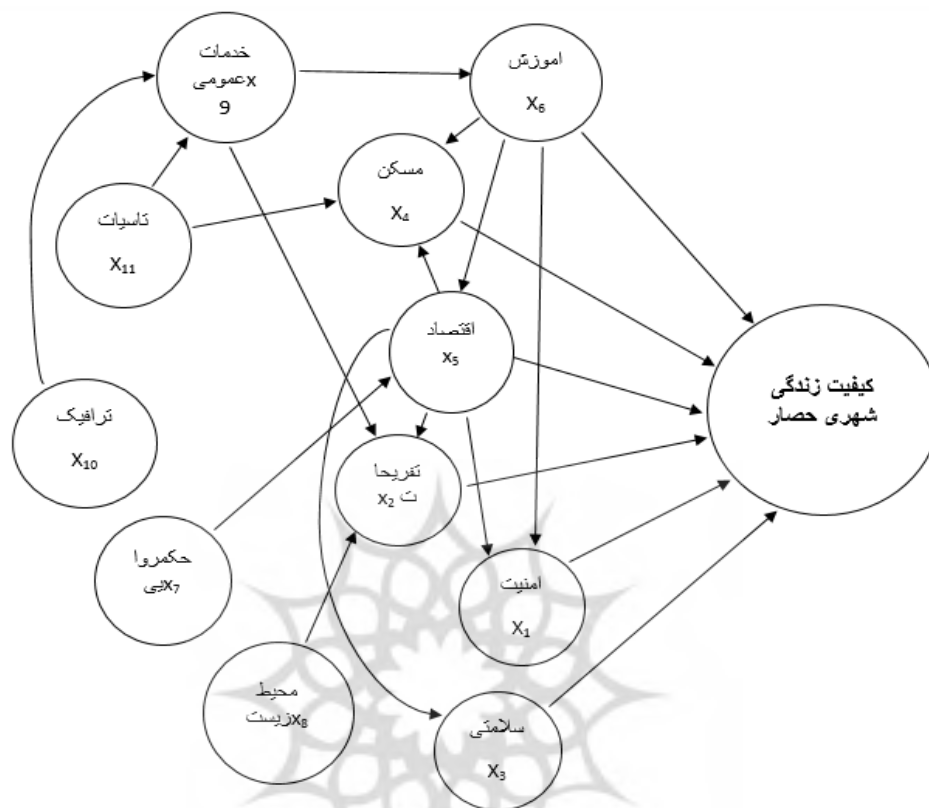
جدول ۶. خروجی آزمون تی

مقدار تی	درجه آزادی	میانگین	سطح معناداری
-۳۵,۱۰۱	۳۳۹	۲,۴	۰,۰۰۰

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۲)

روی آن آزمون می‌شود؛ ۳- متغیرهای مستقلی که بر متغیرهای وابسته اثر می‌گذارند.

داریم: ۱- متغیر وابسته نهایی: که در این تحقیق، کیفیت زندگی است؛ ۲- متغیر وابسته میانی: که متغیرهای مستقلی هستند که تأثیر سایر متغیرها بر

شکل ۲. تحلیل مسیر اثرگذاری متغیرها و کنش بین آن‌ها

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۲)

امکانات و خدمات عمومی شهری (X_9)، حکمروایی شهری (X_7)، تأسیسات زیرساختی (X_{11})، کیفیت زیست‌محیطی (X_8) و وضعیت حمل‌ونقل محله (X_{10}) است.

۳- متغیرهایی که هم به صورت غیرمستقیم و هم مستقیم بر کیفیت زندگی تأثیرگذار هستند که با توجه شکل ۲، شامل متغیرهای اقتصادی (X_5) و امکانات آموزشی (X_6) می‌شود.

حال در جدول ۷ با توجه به ضریب Beta، شدت و ضعف اثرگذاری متغیرها بر یکدیگر آورده شده است. در تحقیق حاضر، با توجه به روابط بین متغیرها، سه نوع متغیر وجود دارد.

۱- متغیرهایی که صرفاً به صورت مستقیم بر کیفیت زندگی تأثیرگذار هستند که شامل متغیرهای امکانات و خدمات درمانی (X_3)، مسکن (X_4)، خدمات تفریحی و ورزشی (X_1) و کیفیت امنیت (X_2) است.

۲- متغیرهایی که صرفاً به صورت غیرمستقیم بر کیفیت زندگی تأثیرگذار هستند که شامل متغیرهای

جدول ۷. شدت و نحوه ارتباط بین متغیرها

شدت اثرپذیری متغیرهای میانی و مستقل							تأثیرگذاری
کیفیت	X6	X5	X4	X3	X2	X1	
.۴۱۶							X1
.۳۸۸					.۲۳۳		X2
.۳۶۰							X3
.۲۷۹							X4
.۲۷۰			.۱۲۴	.۴۷۰	.۱۷۲	.۳۱۵	X5
.۲۵۲		.۴۱۵	.۳۰۷		.۲۱۱		X6
	.۱۵۸	.۴۶۸					X7
						.۱۲۲	X8
	.۳۲۸					.۴۳۳	X9
							X10
			.۴۰۱				X11

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۲)

با محیط‌های اجتماعی در تراکنش خواهد بود؛ بنابراین مسائلی چون امنیت اجتماعی فضاهای گذران اوقات فراغت، از جمله ابعاد این مفهوم خواهد بود. در این تحقیق نیز تلاش شد با همین دید به بررسی محله غیررسمی حصار پردازیم. در راستای توانمندسازی این سکونتگاه‌ها، شناخت وضع موجود و خواست‌ها و تمایلات ساکنان آن برای زندگی بهتر، اهمیت بسزایی دارد. تنها کافی است تصوّر کنیم که همدان با جمعیت ۵۰۰ هزار نفری، حدود یک سوم از جمعیت کل استان را در خود جای داده است؛ بنابراین، ارزیابی کیفیت زندگی در این سکونتگاه‌ها، یکی از مراحل اساسی در جهت توانمندسازی آنها تلقی می‌شود. کیفیت زندگی در مناطق شهری در مقایسه با سطح زندگی روستاییان بهتر و دسترسی به انواع خدمات اجتماعی و اقتصادی اساسی بیشتر است و این یکی از دلایل گرایش تاریخی روستاییان به سکونت در شهر است. این محله دارای مشکلاتی مانند اقتصاد غیررسمی، مشکلات اقتصادی، افزایش نرخ ترک تحصیل، بافت چند قومی و مهاجر، کمبود امکانات فرهنگی مانند فرهنگ‌سراها، پارک، کتابخانه‌های عمومی، وضع بد مسکن و ... است. با وجود تمام مشکلات یاد شده، یافته‌های توصیفی و تحلیلی پژوهش نشان می‌دهد که

براساس اطلاعات جدول، بیشترین تأثیر مستقیم، مربوط به خدمات تفریحی و ورزشی (X1) با ضریب ۰/۴۱۶ است. بیشترین تأثیر غیرمستقیم مربوط به متغیرهای اقتصادی (X5) با ضریب ۰/۴۳۴ است و بیشترین تأثیر کل نیز مربوط به متغیرهای اقتصادی (X5) با ضریب ۰/۷۰۴ می‌باشد. با محاسبه میزان اثرگذاری مؤلفه‌ها، فرضیه دوم تحقیق، مبنی بر اهمیت متغیرهای اقتصادی به‌عنوان مؤثرترین مؤلفه، تأیید می‌شود.

نتیجه‌گیری

کیفیت زندگی، مفهومی بین رشته‌های پزشکی، روانشناسی، جغرافیای انسانی، مطالعات توسعه، اقتصاد و جامعه‌شناسی و از دیدگاه پژوهشی مفهومی چندبُعدی است. نگاه ذهنی به کیفیت زندگی شهری را می‌توان محصول ادراکات فردی و رضایت شهروندان از زندگی در محیط شهر دانست. برای درک بهتر کیفیت زندگی در شهر، پیشنهاد می‌شود زندگی یک فرد نرمال حاضر در شهر را از صبح تا شب مورد بررسی قرار داده و عناصری که به‌نحوی بر کیفی‌تر شدن زندگی وی اثرگذار است، به‌عنوان مؤلفه‌ها و ابعاد این مفهوم شناسایی کرد؛ به‌طور مثال، فردی در طول روز

مدیریت سیاسی و توسعه کارآمد است، نه پدیده افشار کم‌درآمد جامعه. اولین قدم و در مقیاس کلان، تقویت شهرهای میانی و کوچک استان و تخصیص بودجه‌های عمرانی بیشتر به آنها و توزیع عادلانه منابع و امکانات مادی است. در قدم بعد، تأکید بر اقدامات توانمندسازی و رسمیت‌دهی است. در مرحله بعد می‌توان بر اقدامات اجرایی زیر تأکید کرد:

- ایجاد شوراهای محله در مناطق حاشیه همدان برای شناسایی و اولویت‌بندی و مشاوره اجرایی در خصوص مسائل محله و حل و فصل مشارکتی آنها به دور از طایفه‌گرایی (که این خود معضل تازه‌ای خواهد شد).

- تشکیل تیم مشاوره‌ای در شهرداری‌ها به منظور ارائه خدمات مشاوره شغلی، فنی و اجتماعی به مهاجران حضور جدی‌تر پلیس و ایجاد کلانتری در مناطق حاشیه موجب افزایش ضریب امنیت در این مناطق می‌شود.

- تأسیس واحد حاشیه‌نشینی و اسکان‌های غیررسمی به‌عنوان اداره‌ای مستقل در شهرداری. باتوجه به نارضایتی بیشتر پاسخگویان از محله تا شهر (که امری طبیعی نیز است) باید در امور محله تحول ایجاد شود که از دلایل اصلی نارضایتی باید به بد بودن محله و نامناسب بودن محیط اشاره کرد.

- مبارزه جدی‌تر و غیرقهری و ریشه‌ای با مسائل اساسی مورد توجه آنان؛ یعنی فقر، بیکاری و اعتیاد و آسیب‌های اجتماعی و افراد ولگرد و ارادل و اوباش.

- مهمترین اولویت ساکنان برای مدیریت شهری، رفع کمبودهای تفریحی و سرگرمی و ورزشی است. بهسازی کالبدی و فیزیکی در رونق اقتصادی، بهداشت و دلبستگی اهالی به محیط و محله و حتی کاهش خشونت و وندالیزم در این مناطق تأثیرگذار است.

- ایجاد زمینه مناسب برای تأسیس و فعالیت سازمان‌های غیردولتی، NGO سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن) در مناطق حاشیه برای کمک به حل مسائل حاشیه و تحقق عدالت اجتماعی.

- اگرچه حاشیه‌نشینی همدان، به مراتب وضعیت

میزان سرانه‌های مختلف و برخورداری از امکانات مورد نیاز در این سکونتگاه‌ها، وضعیت چندان مناسبی ندارد. کمبود انواع خدمات فرهنگی، کمبود خدمات بهداشتی درمانی در سطح مناطق شهری، کمبود فضاهای ورزشی، استادیوم‌ها، سالن‌های سرپوشیده، شهربازی کودکان و نوجوانان، کمبود فضاهای آموزشی، دبیرستان‌ها، کتابخانه‌ها، مراکز پست و مخابرات در سطح نواحی به چشم می‌خورد. یکی از اهداف این پژوهش در راستای پاسخ به این سؤال بوده که کیفیت زندگی در این سکونتگاه در چه سطحی قرار دارد؛ به همین دلیل، برای درک درست‌تر ابتدا شاخص‌های مختلف ذهنی با یکدیگر ترکیب شدند و با عنوان شاخص کلی به نام کیفیت زندگی با استفاده از آزمون T این محاسبه صورت گرفته است. یافته‌های تحلیلی پژوهش، گویای این مسئله است که براساس طیف لیکرت ۵ مقیاسی، میانگین رضایت از وضعیت محله، ۲٫۴ است که از میانگین متوسط ۳ پایین‌تر است. در قسمت بعد، برای بررسی فرضیه دوم و برای شناسایی مهمترین پیش‌بینی‌کننده‌های کیفیت زندگی و نحوه تأثیرگذاری و کنش بین متغیرها در سکونتگاه‌های غیر رسمی حصار از طریق تکنیک تحلیل مسیر، به تحلیل داده‌ها پرداختیم. بیشترین تأثیر مستقیم مربوط به خدمات تفریحی و ورزشی بود. بیشترین تأثیر غیرمستقیم مربوط به متغیرهای اقتصادی و بیشترین تأثیر کل نیز مربوط به متغیرهای اقتصادی با ضریب ۰٫۷۴ است که فرضیه دوم تحقیق، مبنی بر اهمیت متغیرهای اقتصادی به‌عنوان مؤثرترین مؤلفه، تأیید می‌شود. باید خاطر نشان کرد که اهمیت مؤلفه‌های تفریحی و ورزشی به‌عنوان مبرم‌ترین نیاز ساکنان را در کنار متغیرهای اقتصادی به‌عنوان مؤثرترین مؤلفه، نباید از نظر دور داشت که گامی مؤثر در فرایند برنامه‌ریزی صحیح توانمندسازی این مناطق می‌تواند باشد. نادیده‌انگاری و تخریب و پراکنش اجباری، مذموم‌ترین سیاست‌های برخورد با پدیده حاشیه‌نشینی حداقل از نگاه برنامه‌ریزی و آکادمیک است؛ چرا که اسکان حاشیه‌نشینی خود پدیده نبود برنامه‌ریزی و

کوکبی، افشین؛ پورجعفر، محمدرضا؛ تقوایی، علی‌اکبر (۱۳۸۴). برنامه‌ریزی کیفیت زندگی شهری در مراکز شهری: تعاریف و شاخص‌ها. جستارهای شهرسازی. شماره ۱۲. (بهار)، صص ۶-۱۳.

مرکز آمار ایران (۱۳۸۵)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن. مزلو، آبراهام. اچ (۱۳۷۲). انگیزش و شخصیت. ترجمه احمد رضوانی. مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.

مشاور تدبیر شهر (۱۳۸۵). طرح توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر همدان. سازمان مسکن و شهرسازی استان همدان.

نقدی، اسدالله (۱۳۸۲). درآمدی بر جامعه‌شناسی شهری. انسان و شهر. همدان: فن‌آوران.

نورمحمدزاده، حسین (۱۳۸۳). نگاهی سیستماتیک به مسائل شهر صفه. دانشگاه شهید بهشتی، سال شماره ۳۹. صص ۲۱-۵.

Robert L. clewett & jerry C. olson (1974), social indicator.in (biderman,a.d, 2001) Urban Indicators for Managing Cities: Cities Data Book. Eds., M.S. Westfall and V. A. de Villa. Manila: ADB.

Auh, Seongyeon (2005), An investigation of the relationships between quality of life and residential environments among rural families. A dissertation submitted to the graduate faculty in partial of the requirements of degree of Doctor of philosophy.

Cummins, R. A. (1996), The Domains of Life Satisfaction: An Attempt to Order Chaos, Social Indicators Research.

Diener, E., & Lucas, R. (2004). Explaining differences in societal levels of happiness: Relative standards, need fulfillment, culture, and evaluation theory. Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Periodical on Subjective Well-Being, 1, 41-78.

Lee, Y.-J., 2008, Subjective quality of life measurement in Taipei, Building and Environment, 43(7).

McCrea, R., Shyy, T., Stimson, R. (2006). What is the Strength of the Link Between Objective and Subjective Indicators of Urban Quality of Life?. Applied Research in Quality of Life, 1: 79-96

Mercer Human Resource Consulting (2006) Quality of Living Survey 2006.

Rawls, Jhon (1985) . Justice as Fairness : Polotical not metaphysical, philosophy and public Affaris , Volume 14, issu 3 (summer 1985) 223-251

بهتری نسبت به جعفرآباد کرمانشاه، شلنگ‌آباد و ملاشیه اهواز، باباییان و شیرآباد زاهدان و زورآباد کرج دارد؛ اما نباید ساماندهی آنها به فردا موکول شود و شورا و شهرداری باید پرداختن به این امر مهم را در سرلوحه برنامه‌ها قرار دهد.

در پایان یادآوری می‌شود، هرگونه راهکار ساماندهی در صورتی در اجرا موفقیت‌آمیز خواهد بود که مبتنی بر مطالعات موردی و با تأکید بر سلائق انگیزه‌ها، توان و خواست ساکنان باشد. در غیر این صورت، موجب تحرک و تشدید آن خواهد شد.

منابع

اسمیت، دیوید، ام (۱۳۸۷). کیفیت زندگی: رفاه انسانی و عدالت اجتماعی. ترجمه حسین حاتمی نژاد.

باری، نورمن (۱۳۸۰). رفاه اجتماعی. ترجمه سیداکبر میرحسینی و سیدمرتضی نوربخش. تهران: انتشارات سمت. چاپ اول.

باسخا، مهدی؛ عاقلی کهنه‌شهری، لطفعلی؛ مسائلی، ارشک (۱۳۸۹). رتبه‌بندی شاخص کیفیت زندگی در استان‌های کشور. فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی. دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران. سال نهم. شماره ۳۷. صص ۹۵-۱۱۲

جاجرمی، کاظم؛ کلتی، ابراهیم (۱۳۸۵). سنجش وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی در شهر از نظر شهروندان (مطالعه موردی گنبد قابوس). مجله جغرافیا و توسعه. پاییز و زمستان ۱۳۸۵، دوره ۴، شماره پیاپی ۸؛ از صفحه ۵ تا صفحه ۱۸.

حبیب‌پور، کرم؛ صفری، رضا (۱۳۹۰). راهنمای جامع کاربرد SPSS در تحقیقات پیمایشی. تهران: لویه. چاپ چهارم.

رتبانی‌خوارسگانی، علی؛ کیان‌پور، مسعود (۱۳۸۶). مدل پیشنهادی برای کیفیت زندگی (مطالعه موردی: شهر اصفهان). مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی (دانشگاه خوارزمی): دوره ۱۵، شماره ۵۸-۵۹ (ویژه نامه علوم اجتماعی ۴)؛ از صفحه ۶۷ تا صفحه ۱۰۸.

شرکت عمران و بهسازی وزارت مسکن و شهرسازی (۱۳۸۳). احیاء بافت‌های فرسوده، سازمان مسکن و شهرسازی استان همدان.

- life: The case of Istanbul". *European Journal of Operational Research*, 130: 361-374.
- Un-Habitat,(2003), the challenge of slums, global report on human settlement.
- Urbanaudit(2004)Urban Audit Perception Survey, www.urbanaudit.org /UAPS%20leaflet.pdf
- van Kamp, I., Leidelmeijer, K., Marsman, G (2003). Urban environmental quality and human well-being Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study, *Landscape and Urban Planning* 65 (2003) 5-18, 0169-2046/03/\$20.00 © 2003 Elsevier Science B.V. All rights reserved. PII: S0169-2046(02)00232237-72.
- Royuela V, Surinach J. (2004), Constituents of quality of life and urban size, *Social Indicators Research* 74 (3): 549-572.
- Schmit, R. (2002), "Considering social capital in quality of life assessment: concept and measurement". *Social Indicators Research*. 58, pp 403-428.
- Skevington, S. M. and Wright, A. (2001), Changes in the Quality of Life of Patients Receiving Antidepressant Medication in Primary Care, Validation of the WHOQOL-100, *British Journal of Psychiatry*.
- The Economist Intelligence Unit (EIU).
- Ulengin, B. Ulengin, F. Guvenc, U. (2001). "A multidimensional approach to urban quality of

